

כי קאי רבי בהאי מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי¹

ראש הישיבה הרב יעקב ידיד

לע"נ

הסבא ר' שמואל שורק ז"ל
איש הלכה, איש ההתיישבות,
ממקימי קיבוץ חפץ חיים
נלב"ע א' סוכות תשע"א

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. הקשיים העולים בסוגיה
- ג. בטעם הלכה זו
- ד. סתירת סוגיינו מסוגיית מניו תלמידי חכמים
- ה. פסיקת ההלכה ברמב"ם והקשיים בו
- ו. מחלוקת הכסף משנה והגר"א במקור ההלכה
- ז. העמדת הסוגיה לחתם סופר ולשו"ת הר צבי
- ח. מהלך הסוגיה עפ"י הגר"א והכסף משנה
- ט. סיכום

א. פתיחה

הגמרא בשבת (ג', ע"א) דנה בשאלה האם עקירת האדם שעקר רגליו מהבית אחר שהטעין עצמו במשא, נחשבת כעקירת החפץ לעניין תחילת פעולת מלאכת הוצאה בשבת, ותנועת האדם תיחשב עקירת החפץ, או שנאמר שכל עוד לא עקר החפץ לבדו אין כאן עקירה.

בעי מיניה רב מרבי הטעינו חבירו אוכלין ומשקין והוציאן לחוץ מהו? עקירת גופו כעקירת חפץ ממקומו דמי ומיחייב או דילמא לא. אמר ליה: חייב, ואינו דומה לידו. מאי טעמא? גופו נייח ידו לא נייח. אמר ליה ר' חייא לרב בר פחתי לא אמינא לך כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי דילמא לאו אדעתיה דאי לאו דרבי גברא רבה הוא כספתיה דמשני לך שינויא דלאו שינויא הוא...

רב שואל את רבי שאלה הלכתית - האם עקירת גופו דומה לעקירת חפץ? תשובתו של רבי מקובלת על רב ואינה מעלה חילוקי דעות, אבל כהמשך הדיון מסביר רבי שהטעם לפסיקה זו שאדם מוטען

1 המאמר הזה נלמד בישיבה בשיעור כללי השנה והתודה לר' מני שכטר על שכתב השיעור שמתוכו נערך מאמר זה.

בחפץ כלשהו הוא יתחייב בהוצאה, היא כי גוף האדם נחשב כמונח ואילו היד לא ולכן כאשר גוף האדם והחפץ נעקרים מרשות אחת לרשות אחרת נחשבת מלאכה זו כמלאכת הוצאה היות ומבוצעת עקירה והנחה.

אחרי שהדיון בעניין מלאכת הוצאה הסתיים אז נכנס רבי חייא לדיון וגוער בר פחתי, ברב, מפני שכבר אמר לו שכשרבי נמצא במסכת מסוימת אי אפשר לשאול אותו במסכת אחרת.

דברים אלה של רבי חייא נפסקים להלכה לא רק לגבי רבי, אלא כיחסי רב ותלמיד לכל שאלה ולכל בעיה שהתלמיד מעלה בפני רבו, וזו הזדמנות לנסות ולהתבונן בנושא זה שיש לו חשיבות גדולה בסדר מסירת התורה לדורות.

ב. הקשיים העולים בסוגיה

מתוך גערותו של רבי חייא ברב עולות מספר שאלות:

1. מה עולה מתוך הערת רבי חייא, האם ייתכן שלכאורה, שנשיא ישראל לא יכול להישאל שאלות בכל עניין בהלכה, אלא דווקא שאלות הנוגעות לסוגיה בה הוא עוסק עכשיו? הרי באופן פשוט מובן שרבי מתוקף היותו נשיא ישראל, חותם המשנה, אמור לענות על כל שאלה ששואלים אותו. שנית, אם את רבי לא יכולים לשאול שאלות בעניין שנדרשים לו, אזי את מי נשאל? ועוד הרי רב הוא תלמידו של רבי וכתלמידו האם לא רשאי לשואלו?

2. מתוך גערותו של ר' חייא מובן שאפשר לשאול את רבי אלא שאלות שקשורות לנושא שבו הוא עוסק, הבנה זו מעלה קושי בפני אדם המעוניין לשאול שאלה כיוון שהוא יצטרך לחפש דווקא את הרב שעוסק בנושא המסויים של השאלה. הרי יתכן והשואל לא יודע לאבחן את נושא השאלה, ולכן כיצד נוכל לחייבו למצוא את הרב העוסק בה? ועוד במידה ונסבור כי השואל יודע את נושא השאלה, כיצד הוא יוכל למצוא דווקא את הרב העוסק כרגע בדיוק בסוגיה זו?

3. האם לא היינו חושבים שתלמיד חכם הלומד תורה כדרך קבע, ובוודאי הנהנה מן הציבור מחויב להיות בקי במרחבי הש"ס, כדי שיוכל לענות לשאלות הנשאלות לפניו? האם זו לא חלק מהגדרתו כתלמיד חכם? שהרי מהערת רבי חייא נראה כי הוא יכול לענות כרגע רק בנושא שבו הוא עוסק, וזה לכאורה מצמצם מאד את הדרישה ממנו.

4. צריך להתבונן בטעם הלכה זו, מדוע נאסר על רב לשאול את רבי בסוגיה שרבי איננו עוסק בה? מתוך גערותו של ר' חייא צריך לשאול האם הדיון המתפתח בסוגיה הוא דיון בהלכות כבוד רבו או בהלכות תלמוד תורה. כלומר, מה שלימד ר' חייא זה הנהגה בהלכות נימוסין שלא להטריח את הרב בשאלה שלא עוסק בה כעת,² שלא להעמיד בפניו סוגיות שלא עוסק בהם שלא לביישו, או זה דין בהלכות תלמוד תורה שאסור לשאול את הרב שאלה שלא בעניין בו הרב עוסק, כחלק מהיכולת לברר את האמת?

וכמוכן שיש הבדל גדול אם איסור זה הוא רק מצד כבוד רבו שאז שייך מחילה או שזה איסור עצמי,

2 כך שואל החתם סופר בסוגייתנו ונביא א"ה דבריו בהנשך: "יש לדקדק טובא: חדא, וכי ס"ד דרב מצא רבי שהיה עוסק בעניין אחר ושאלו בהלכות שבת, והיה רב שואל שלא כענין, ולא יתכן... (חתם סופר על מסכת שבת ג', ע"ב ד"ה בר פחתי).

ונדון בכך בע"ה בהמשך.³

ג. בטעם הלכה זו

בלשון הגמרא: "כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחרית דילמא לאו אדעתיה דאי לאו דרבי גברא רבה הוא כספתיה דמשני לך שינויא דלאו שינויא הוא..." מונחים לכאורה ב' טעמים להלכה זו:

א. חשש לטעות כלשון הגמרא: א. 'דילמא לאו אדעתיה'

ב. 'דמשני לך שינויא דלאו שינויא הוא'

ב. עלול לגרום בושה לרבו, כלשון הגמרא: כספתיה.

כלומר הטעם הראשון שאולי לא ידע או יבוא לטעות זהו טעם מהותי: אסור לרב לענות כשהוא איננו בסוגיה כדי שלא יבוא לטעות, ולטעם השני זהו רק עניין של כבודו של תלמיד חכם, ולא איסור לענות.⁴

וצריך להבין האם אלה שתי סיבות חלוקות, כי לכאורה ישנן נפקא מינות בין שני התירוצים הללו

א. האם מחילה תועיל: אם הטעם משום בושה תועיל מחילה, אך אם הטעם הוא מצד שמא יבוא לטעות מה תועיל כאן מחילה?

ב. ועוד: האם כאשר הרב נמצא בסוגיה אחת ורוצה לענות בסוגיה אחרת האם מותר לו או לא?

שהרי אם החשש הוא שמא יבוא לידי טעות, אפשר לומר שאף אם הרב יודע את העניין העולה מתוך השאלה ואף את התשובה, הוא לא יוכל לענות תשובה היות והוא לא נמצא בתוך הנושא המסוים של השאלה, ועלול לטעות חלילה.

הסברא היא: שהרי בוודאי לא היה חשש שאם רבי לא ידע לענות יבוא חלילה לענות תשובה שלא מתוך ידיעה, אלא שהוא אכן יחשוב שיודע את התשובה אבל כיוון שלא נמצא בתוך עניין השאלה הוא לא יזכור את חילוקי הדינים בעניין ועל כן ייתכן ותהיה חלילה פסיקה לא נכונה. אבל אם הטעם בסוגיה הוא מצד בושה אם כן במידה והרב יכול לענות אזי יהיה מותר לו לענות כיוון שאין כאן כל

3 הגר"ע יוסף שליט"א בספרו 'מאור ישראל' על מסכת שבת מסביר כי מדובר בהלכות כבוד רבו: בהסברו שכאשר רבי עוסק במסכת מסוימת וכל מחשבותיו נתונות אליה קשה להעביר אותו למסכת אחרת. יחד עם זאת, מובאים שם דברי המהר"י ענגיל מובן שעל פי רוב כשהשאלה אינה מסובכת דיו גם כאשר עוסק במסכת מסוימת יכול להשיב אף על שאלה ממסכת אחרת ורק לפעמים קורה שרוב משום היותו מרוכז כל כולו ומרכז עינו במסכת אחת, לא יוכל להשיב על שאלה ממסכת אחרת. ולכן מסביר הגר"ע יוסף שהאיסור לשאול שאלה ממסכת אחרת הוא לא דין המונע לשאול שאלה שלא מהמסכת שעוסק בה הרב היות וייתכן כי הרב כן ידע את התשובה לשאלה אלא ההימנעות מהשאלה בנושא אחר היא הנגהה בהלכות נימוסין כדי שלא תיגרם בושה לרב שלא ידע את התשובה לשאלה מהמסכת האחרת היות והוא מרוכז במסכת הספציפית. ובלשונו: "... שאין שואלין את הרב אלא מעניין שעוסק בו, ולפי זה מה שאמרו כאן לא תשייליה במסכתא אחרית, לאו דוקא, אלא זיל בתר טעמא שלא יבוא לידי בושה כדאמר רב חייא דאי לאו דרבי גברא רבה הוא כספתיה".

בנוסף, לאמור לעיל לא נראה שהסוגיה מתייחסת לדין כבוד רבו, היות ולא נראה לומר שיש לרב תלמידו של רבי צורך לומר כיצד להתנהג לרבו מצד הכבוד אלא אם כן מדובר מצד הדין. ועוד נרחיב א"ה בהמשך.

4 וקשה על כך, שהרי אם ישנו טעם מהותי שמא לא ידע וליבוא להכשיל בוודאי הוא גובר על הטעם מצד בושה וכן הקשה בשו"ת הר צבי(אורח חיים ב', סימן י"א) שנביא בע"ה לקמן וז"ל: "ובעניי היו הרהורי דברים דלמה תלה החשש דכספתיה הרי עצם טעות בדין מצד עצמו הוא יותר היזק וקלקול בחילול שבת ומעין זה שאמר ר' ישמעאל לר"מ (עירובין י"ג) בני היו זהיר במלאכתך שמלאכתך מלאכת שמים היא שמא אתה מחסר אות אחת או מיתר אות אחת נמצאת מחריב את כל העולם כולו, ובודאי גילוי פנים בתורה שלא כהלכה ע"ז צריך להצטער יותר מחשש דכספתיה..."

בושה.

יצוין, כי ברש"י ד"ה 'לא תשייליה' מודגש יותר הטעם של בושת הרב, כלשונו: "כלומר שאין ליבו למסכת זו שמא יתבייש". (ואת זאת אומר רש"י עוד בטרם אמרה הגמרא מה הטעם)

לעומת זאת, הרע"ב בפירוש המשניות (מסכת אבות, פרק ה', משנה ז', ד"ה 'שואל כעניין') מזכיר את סוגייתנו לגבי שבעה מידות בחכם, ואחת מהן היא: "שואל כעניין". ומסביר כי הסיבה לא לשאול את הרב היא כדי שלא להעמיד את הרב בפני מכשול שהוא לא ישיב את התשובה הנכונה. ובלשונו: "...אבל אם ישאל התלמיד שלא כעניין. הוא מביא לרב שישב שלא כהלכה על דרך שאמר רבי חייא לרב".⁵

ד. סתירת סוגייתנו מסוגיית מינוי תלמיד חכם

האחרונים מקשים לכאורה סתירה לדברי ר' חייא בסוגייתנו, מתוך דברי הגמרא לקמן (שבת קי"ד, ע"א), כאשר רבי יוחנן מביא גדר למינוי תלמיד חכם כפרנס על הציבור.

ואמר רבי יוחנן איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הציבור? זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ועונה ואפילו במסכת כלה...

...ואמר רבי יוחנן איזהו תלמיד חכם? כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה למאי נפקא מינה למנויה פרנס על הציבור אי בחדא מסכתא באתריה אי בכליה תנויה בריש מתביתא...

מתוך האמור מובן שתלמיד חכם אפשר לשאול אותו כהלכה בכל מקום ולא דווקא במקום שהוא עוסק בו, וקשה לרבי חייא שאמר שאין לשאול אותו אלא במקום שנמצא בו?⁶

נחלקו הראשונים מהי כוונת הגמרא שם: "ואפילו במסכת כלה" - מהי הרבותא במסכת כלה? רש"י (ד"ה 'בכל מקום' שם) כתב: "בכל הש"ס ואפילו במסכת כלה דלא רגילי בה אינשי וזה נתן ליבו וגרסה" ולפי זה תלמיד חכם צריך להיות בקי בכל הש"ס ואף במסכת כלה שהיא מסכת שאנשים לא רגילים ללמוד אותה ובכל זאת הוא למד אותה ובקי בה.

תוס' (ד"ה 'ואפילו במסכת כלה', קי"ד) בשם רבי יצחק כתב: "היינו דרשות הסדורות מהלכות החג... כגון שיועד להשיב בכל מקום שישאלוהו באותה מסכת אפילו במסכת כלה שרגילין בה" כלומר: שמי שראוי להימנות כפרנס על הציבור הוא מי שיועד ובקי במסכת הנלמדת באותו מקום וכן בדיני הלכות חגים.

והנה לפי פירוש התוס' אין סתירה משם לדברי רבי חייא, שהרי תוס' מבאר שזה ממש עיסוק באותה מסכת או במסכת המצויה לו לשאלות הציבור. אבל לרש"י לכאורה, ישנה סתירה בין הסוגיות שהרי אצלינו אמר רבי חייא שאין להקשות לרב במסכת שלא נמצא בה, ובדברי רבי יוחנן בגמרא בדף קי"ד משמע שזה חלק מחובתו הציבורית.⁷

5 ועיין תפארת ישראל במשנה שם אפשרויות נוספות שלומד גם מהסוגיה שלנו.

6 כלומר, תלמיד חכם צריך לענות בכל שלב בכל מקום שהרי אם לא כך למה זהו גדר פרנס על הציבור? וכן הקשה בשו"ת הר צבי שם.

7 ולכאורה סתירה זו מחריפה בדברי רש"י, מפני שרש"י הסביר בפירושו בדף ג': כי אסור לשאול את רבי שאלה שלא בעניין בו הוא עוסק היות וייתכן ורבי יתבייש שהוא לא יודע לענות על השאלה, ובדף קי"ד. מסביר רש"י שתלמיד חכם מחויב לדעת את כל הש"ס ואף מסכת כלה.

בנוסף לכך מצאנו גדר תלמיד חכם גם בהלכות קריאת התורה:

בשבת ויום טוב ויום הכיפורים קורים אחר הלוי תלמידי חכמים הממונין על הציבור, ואחריהם תלמידי חכמים הראויים למנותם פרנסים על הציבור וברמ"א: ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר

(שו"ע 'אורח חיים', סימן קל"ו, א')

אם כן גדר של תלמיד חכם הוא מי ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר. משמע שכך צריך להיות, ומה אם כן המקום לגערת רבי חייא ברב?

הערה נוספת עולה מתוך דברי הירושלמי אצלינו ששם מובא הסיפור של רב ורבי חייא אולם בשינוי:

רב שאל לרבי: נתן לו אחר חבילה על כתיפו ושכח והוציאה?

במחזורא תנינא א"ל: חייב שאינה דומה לאותה סבר רבי כיון שעקר את רגליו כמו שעקר את החפץ.

(ירושלמי שבת פ"א, ה"א)

והנה לפי הירושלמי כלל לא מובאת גערת רבי חייא ברב, ואולם רבי נשאל על ידי רב אך לא ענה לו עד שהגיעו במחזור הבא למסכת שבת ואז ענה, כלומר גם לירושלמי כיון שרבי לא עסק במסכת זו לא ענה לשאלת רב.

ה. פסיקת הסוגיה להלכה ברמב"ם והקושי העולה בה

הלכה זו שאין לשאול את הרב כי אם במקום שבו הוא נמצא נפסקה להלכה ברמב"ם ובשלחן ערוך:

אין שואלין את הרב כשיכנס למדרש עד שתתישב דעתו עליו, ואין התלמיד שואל כשיכנס עד שיתישב וינוח, ואין שואלין שנים כאחד, ואין שואלין את הרב מענין אחר אלא מאותו הענין שהן עסוקין בו כדי שלא יתבייש, ויש לרב להטעות את התלמידים בשאלותיו ובמעשים שעושה בפניהם כדי לחדדן, וכדי שידע אם זוכרים הם מה שלמדו או אינם זוכרים, ואין צריך לומר שיש לו רשות לשאול אותם בענין אחר שאין עוסקין בו כדי לזרום.

(הלכות תלמוד תורה פ"ד, ה"ו)

והנה בהלכה זו כתב הרמב"ם שאין לשאול את הרב אלא בסוגיה שעסוקים בה והטעם הוא כדי שלא יתבייש. כלומר אין חשש שמא יטעה בהלכה, אלא שמא לא ידע ויבוא לידי בושה. אולם הרמב"ם חוזר על פסיקה זו שוב:

אין שואלין מעומד ואין משיבין מעומד ולא מגבוה ולא מרחוק ולא מאחורי הזקנים, ואין שואלין הרב אלא בענין שהן קורין בו, ואין שואלין אלא מיראה, ולא ישאל בענין יותר משלש הלכות.

(שם הלכה ז')

חזר לכאורה הרמב"ם שוב על אותו הדין מייד בהלכה הבאה. וצריך עיון מדוע חוזר הרמב"ם על אותו דין בשתי הלכות סמוכות, מה התחדש בהלכה ז' שלא ידענו בהלכה ו'?

ולפלא הוא שגם השלחן ערוך נוהג כך, ובכורה דעה סימן רמ"ו מעתיק את לשון הרמב"ם בסעיפים

י"ב-י"ג,⁸ וגם הוא כופל את ההלכה הזו שלא ישאלו את הרב אלא היכן שהם עסוקים, וצ"ע. ועוד קשה: ברמב"ם ובשו"ע מובא הטעם לאיסור השאלה בעניין אחר שלא עסוקים בו משום בושה, אבל זה רק בהלכה הראשונה ואילו בשניה כלל לא מופיע טעם. וצריך להבין האם לא זה הטעם בשתי ההלכות, מדוע הושמט הטעם מההלכה השנייה? והנה הכסף משנה כתב ליישב דברי הרמב"ם:

ואין שואלים את הרב אלא בענין שהם קורין בו. כלומר דלעיל אמר שלא ישאל את הרב רק באותו נושא שלומדים, שאם לומדים דיני שבת אל ישאלנו בדיני יו"ט. והשתא קאמר שאפילו באותו נושא עצמו אין שואלים אלא בענין שהם לומדים כלומר שאם עסוקים בדיני הוצאה מרשות לרשות אל ישאלנו חבית שנשברה מה תקנה יעשו בשבת אף אם הכל מדיני שבת

(על הלכה ז' שם)

לפי הכסף משנה הכפילות נובעת מתוך הדגשה שרצה הרמב"ם להדגיש. כלומר, בהלכה ו' רצה הרמב"ם לומר שאסור לשאול את הרב שאלה כלשהי בנושא אחר לגמרי מהנושא שבו עסוקים, ובהלכה ז' מדגיש הרמב"ם שאף אם השאלה באותה מסכת שהרב עוסק בה אסור לשאול כאשר לא מדובר באותה סוגיה שבה עוסק הרב. הכסף משנה מחרף את הדין, ולומד שאפילו באותה מסכת ניתן לשאול רק בעניין עצמו שלומדים.⁹ וכך מסביר גם באר הגולה על השולחן ערוך (שם בסעיף י"ג, ס"ק כ"ו):

פירוש שאם היו עסוקים בדיני הוצאות שבת מרשות לרשות אל ישאלנו דין חבית שנשברה בשבת ולמעלה¹⁰ אמר שלא ישאל בנושא אחר שאם היו עסוקים בשבת לא ישאלנו בדיני יום טוב.

למדנו אם כן שלהלכה נפסק דין זה לחומרא, כלומר אין לשאול את הרב, ואין להקשות לו, אלא מתוך הסוגיה הממוקדת בה הוא עוסק ולא מעבר לכך.

ז. מחלוקת הכסף משנה והגר"א במקור ההלכה

מצאנו מחלוקת נוספת באחרונים בסוגיה זו, בנוגע למקור ההלכה ברמב"ם, לכאורה לנו היה פשוט שמקור הדין הזה הוא הסוגיה שלנו במסכת שבת, ואכן כך כתב הכסף משנה:

ואין שואלים את הרב מענין אחר. בריש שבת (דף ג') דאמר ליה ר' חייא לרב כי קאי רבי בהאי מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתא דלמא לאו אדעתיה דאי לאו דרבי גברא רבה הוא כסיפתיה דמשני לך שנויא דלאו שנויא כלומר והיית מקשה לו והוה מכסיף: (כסף משנה על הלכה ו' שם)

אולם הגר"א בביאורו מביא מקור אחר להלכה זו:

8 סעיף י"ב: "...ואין שואלין את הרב מענין אחר אלא מאותו ענין שהם עוסקים בו כדי שלא יתבייש".

סעיף י"ג: "ואין שואלים אלא בענין..."

9 ועיין בלחם משנה שם שמביא חילוק זה בשם מהר"ק, ומדייק זאת גם בלשון הרמב"ם שבהלכה ו' כתב אין שואלין מענין אחר, ובהלכה ז' לא הזכיר מענין אחר כלומר הדיון הוא אפילו בהלכה זו עצמה.

10 כלומר, סעיף י"ב.

הלכה ו': אין שואלין וכו' ואין התלמיד וכו': תוספתא פ"ז דסנהדרין (ה"ה)
ואין שואלין וכו' מענין אחר שם.

הלכה ז'-ח': אין שואלין וכו' שנים ששאלו וכו' היו שואלין וכו' הכל בתוספתא שם.
(הגר"א על השו"ע הנ"ל)

וכוונת הגר"א היא לתוספתא סנהדרין המובאת כאן:

...אין שואלין מעומד ואין משיבין מעומד לא מגבוה ולא מרחוק ולא מאחורי הזקנים,
אין שואלין אלא כעינין ואין משיבין אלא במאורע, ולא ישאל בעינין יותר משלש הלכות
אחד שואל ואחד א' שלא לישאל נוקקין לשואל, והשואל מעשה צריך שיאמר מעשה
אני שואל והשואל כעינין והשואל שלא כעינין משיבין את השואל כעינין והשואל שלא
כעינין צריך שיאמר שלא כעינין שאלתי דברי ר' מאיר וחכמי אומ' אינו צריך שכל
התורה כולה ענין אחר עינין, עינין ושאינו עינין נוקקין לעינין מעשה ושאינו מעשה נוקקין
למעשה...

וצריך להבין מדוע הגר"א לא הביא את סוגייתנו להלכה, מדוע העדיף להזכיר את התוספתא כמקור
ההלכה ולא את הסוגיה המפורשת בגמרא מסכת שבת?

קושי גדול בדברי הגר"א נובע מלשון הרמב"ם, שהרי הרמב"ם כתב שטעם ההלכה שצריך לשאול
דוקא בעניין הוא "שלא יתבייש", והנה טעם זה כלל לא מופיע בתוספתא, כל הטעם שלא יתבייש
מופיע רק בסוגיה שלנו במסכת שבת, ואם הרמב"ם כתב זאת צריך בהכרח לומר שמקורו הוא הסוגיה
שלנו, ומדוע כתב הגר"א על הלכה זו שמקורו בתוספתא?

ועוד: הכסף משנה אכן מביא את התוספתא הזו כהסבר לתחילת הדין בהלכה ו' ברמב"ם, לגבי הדין
ש'אין שואלין מעומד, כתב הכסף משנה שמקורו הוא התוספתא הנ"ל, אבל בהמשך ההלכה העדיף
הכסף משנה את סוגייתנו על התוספתא, לעומת הגר"א שכלל לא הביא את הסוגיא דידן להלכה,
וצ"ב.

ז. העמדת הסוגיה לחתם סופר ולשו"ת הר צבי

האחרונים התלבטו בשאלות שהבאנו ובניסיון להעמיד את הסוגיה, ונסה לתבונן בשני כיוונים
בדברי האחרונים.

החתם סופר בביאורו למסכת שבת, התקשה לומר שכל סוגייתנו היא בעיה בסוגיית כבוד רבו, כי
לא ייתכן שרב ישאל את רבי שלא כהלכה:

יש לד טובא, חדא וכי"ס דרב מצא רבי שהי' עוסק בענין אחר ושאלו בהלכות שבת והי'
רב שואל שלא כענין ולא יתכן, וע"כ לא הי' עוסק באותו שעה בענין אחר, רק שיעורא
דיומ' עם תלמידיו הי' במסכת אחריתא, ורב שאלו שלא בזמן בהמ"ד במסכתא שבת
וגם על זה הקפיד ר"ח, וקשה מאי קפידא היא זו הלא זה הוא גדר ת"ח שממנין אותו
פרנס על הציבור, ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום ואומרה אפילו במסכתא שאינו
עוסק בה עתה, כמו שכתב תוס' לקמן דף קי"ד ע"א ד"ה ואפי' במסכת כלה עיי"ש.

שתי שאלות מונחות בדברי החתם סופר: הראשונה: לא יתכן שרב שאל את רבי בצורה לא מכובדת

כשרבי באמצע עניין אחר,¹¹ עוד מקשה החתם סופר מהסוגיה של מינוי תלמידי חכמים בסוגיה שהובאה לעיל בשבת קי"ד ע"א, ששם משמע שתלמיד חכם צריך לדעת לענות בכל מקום.

ומתריך החתם סופר:

אשר ע"כ נלענ"ד דאי היה רב מפרש מקום ספיקתו והי' אומר מי אמרינן עקירת גופו כעקירת ידו דמתניתין דלא מחייב או דלמא לא דמי לידו, והי' רבי יודע ומבין מאיזה מקום נולד הספק, ויען היות רבי בקי בכל הש"ס ושואלים אותו בכל מקום ויודע להשיב, היה נותן אל לבו כל חלקי הסותר מה בין ידו לגופו ומישיב כהלכה, ואפילו כי קאי בהאי מסכת משיב כהוגן אפילו במסכת אחריתא. אך רב שאל סתמא עקירת גופו כעקירת חפץ דמי או לא, ורבי דקאי במסכת אחריתי אי לאו דגברא רבה הוא אינו זוכר כל מקום שימצא סתירה לסברתו ומשיב מסברא גופו כעקירת חפץ דמי ושוב הי' רב מקשה לו איתבי' פשט העני את ידו וכו', ואז היה רבי משיב שינויי דחיקא כמו שדרך שקלא וטרי דש"ס שהשיבו דחיות בעלמא והיינו דקאמר ר"ח אי לאו רבי דגברא רבא הי' משני לך שינויי דלא שינויי אבל השתא דגברא רבא הוא מאליו הבין שעיקר מקום הספק הוא ממתניתין דידו, ואמר ולא דמי לידו וכו', ושפיר קא משני כנלע"ד:

לפי תירוץ החתם סופר, הגערה של רבי חייא ברב לא היתה בשל עצם השאלה, מפני שמותר באמת היה לשאול את רבי בכל מקום, שהרי מי גדול לנו כרבי שבוודאי יודע לענות בכל מקום, הגערה של רבי חייא נובעת מכך שבשאלה לא הסביר רב היכן ובאיזה נושא הוא שואל, שהרי שאל סתם "עקירת גופו כעקירת חפץ", והמשיך לשאול בטעם הדבר מבלי שהסביר שמדובר בהלכות שבת, ולכן העיר לו רבי חייא, שרק בגלל היותו רבי הוא לא בא לידי טעות.

וכך מנסה החתם סופר גם ליישב את דברי הרמב"ם:

ואולי נתכוון לזה הכסף משנה פ"ד מהלכות תלמוד תורה הלכה ו' שכ' זו"ל ואין שואלים את הרב מענין אחר וכו' דמשני לך שינויי דלאו שינויי כלומר היית מקשה לו והי' מכסף עכ"ל. ועיין עוד שם הלכה ז' בכ"מ מה שחילק בין הנושאים ולפי הנ"ל יש לחלק בענין אחר וק"ל:

החתם סופר מזכיר את הבית יוסף ומסכים עמו בחדא ופליג עליה בחדא, הוא מסכים עמו בכך שהבעיה היא שמא יתבייש, והבושה תהיה מתוך קושיות שיקשה עליו שזה עיקר הטעם בסוגיה, שמא הרב לא ידע, והסיבה שלא ידע לפי החתם סופר בהסבר הכס"מ מפני שהשואל לא שאל כהוגן, כלומר בלא להגדיר את מקום השאלה ועניינה.

אך החתם סופר חולק על עיקר חידושו של הכסף משנה, וזהו החידוש שאין לשאול את הרב אלא באותו עניין עצמו שבו הוא עסוק, ולא בעניין אחר אפילו באותה מסכת עצמה.

הרב צבי פסח פרנק זצ"ל בשו"ת הר צבי (אורח חיים ב', סימן י"א) הסביר את שיטת הרמב"ם באופן אחר:

וכדי ליישב כל זה אקדים מה דאמרינן בסנהדרין (דף ל"ה, ע"א) בטעמא דאין דנין בערב שבת דפרץ שם נידייניה במיעלא שבתא ונגמריה בחד בשבתא, ומתריך מינשו טעמייהו, ואמרינן שם אע"ג דשני סופרי הדיינין עומדים לפנייה וכותבין דברי המוכין ודברי המחייבין, ומשני נהי דפומא כתבין ליבא דאינשי אינשי ופירש רש"י שם ואף על

11 ושלא כדברי המאור ישראל שראינו לעיל.

גב שזכור לו ליסוד הטעם נשכח מלבו ישובו לטעמו ואין יכול ליישבו לתת טעם הגון כבראשונה, ע"כ. הנה מבוואר דלשון ליבא הכוונה לסברת הלב, ולפ"ז י"ל דודאי ר' חייא לא חשש על רבי שישכח עצם הדין דבטוח היה דרבי יודע בכלוהו תנויי, אלא דבהך עובדא דשאל רב ואחרי שרבי השיב לו הדין שאל רב לרבי מאי טעמא וזהו כעין קושיא על הדין כאילו שואל ומקשה למה מחלק בין יד לגופו. ועל שאלת רב פעם שניה שיאמר לו סברת החילוק שהוא מחלק בין גוף לידו, ע"ז אמר לו ר' חייא לא תשייליה במסכתא אחריתי, וזהו שרש"י מדגיש לא תשייליה כלומר דלכאורה קשה וכי ס"ד שרבי לא ידע דין ממסכתא אחריתי, וע"ז משיב רש"י שאין לבו למסכתא זו ויחסר לו סברת הלב כיון דעומד במסכתא אחריתי ויתבייש, כי לטעות בעצם הדין לא יצויין חשש זה לגבי רבי וזהו דאמר דחשש דמשני לך שינויא דלאו שינויא הוא דע"ז שהקשית לו מהו הסברא לחלק בין גופו לידו יש לחוש דאין לבו דהיינו אין סברת הלב בזמן שהוא קאי במסכתא אחריתי דאז אין הסברא מוכנת כל כך בלבו.

מחלק הגרצ"פ פרנק זצ"ל בין תשובה לשאלה הלכתית, ובין תשובה התלויה בסברא. הלכה תלויה בידע וביזכרון, סברא תלויה בלב ובעומק ההבנה. כדי לענות מסברא צריך להיות בתוך הסוגיה, כדי לענות לשאלה ההלכתית לא צריך להיות דוקא בעומקה של סוגיה זו. אין ספק שניתן לשאול את רבי בכל מקום ובכל עניין שהוא, ואין צריך להמתין שייגיע לאותה מסכת. וכך גם כל תלמיד חכם הממונה פרנס על הציבור חייב לדעת לענות בכל עניין. אבל כששאל רבי חייא הוא לא הסתפק בשאלה ההלכתית, האם עקירת גופו כעקירת חפץ או לא, אלא הוסיף ושאל גם, "מאי שנא מידו" שזו כבר שאלה הצריכה חילוק בסברא, ואם רבי לא היה אדם גדול עלול היה חלילה להתבייש כשלא היה יודע, ולכן גער בו רבי חייא. אבל בסתמא בוודאי שיכול היה לשאול.

והנה גם לפי סברא זו אין לחדש את חידושו של הכסף משנה, שהרי אין חילוק באותה מסכת בין עניין זה לעניין אחר, השו"ת הרצבי חילק בין סברא להלכה ולא צריך להעמיד את חילוקו של הכסף מ"מ המוקשה יותר.

עוד לא ברור לפי הסברים אלו מהו היחס בין המקור בסוגיה שלנו, ובין המקור בתוספתא, שהרי הגר"א הביא את התוספתא כמקורו של הרמב"ם, ואילו הכסף משנה למד שהרמב"ם למד זאת מסוגייתו.

ח. מהלך הסוגיה לפי הגר"א והכסף משנה

לכאורה יש מקום להבדיל בין המקור בסוגייתו ובין המקור בתוספתא, ויש להבדיל בין מצבים שונים של שאלה ותשובה. כשהרב נמצא בבית המדרש, אע"פ שהוא עסוק בללמד תורה כ"ש כשהוא עסוק בלימוד גופא, ותוך כדי מו"מ של תורה נשאלות שאלות, אין הגבלה לשאלות אלה, לא בנושא השאלות ולא בכמותן. אבל יש מציאות שבה הרב עומד בפני ציבור או בבית הדין ושם צריכה להיאמר הכרעתו, ושם אין מקום כלל לשאלות נוספות מעבר לנושא הנידון במקומו המדויק. כלומר: במצב שבו צריכה להישמע הכרעת דין או במקום שבו יש מעמד ציבורי, שם אין מקום כלל לשאלות העלויות להמעיש את ההכרעה או המאמר הציבורי של הרב, מה שאין כן בבית המדרש שם אין שום הגבלה לשאלות תלמידים.

דוגמא לכך ניתן למצוא בדוגמאות רבות בש"ס, אחת מהן מופיעה במסכת מועד קטן (ה', ע"א):

רבי ינאי הוה ליה ההוא תלמידא דכל יומי הוה מקשי ליה, בשבתא דריגלא לא הוה

מקשי ליה, קרי עליה: ושם דרך אראנו בישע אלוקים.¹²

אמנם אותו תלמיד רגיל היה להקשות, ואדרבה קושיותיו מחדדות את רבו, אבל בשבתא דריגלא שם אין מקום לשאלות, שם צריכה להישמע קלו של הרב חד וברור, לא מסופק ולא תחת מטר שאלות. ולכן שיבח אותו רבי ינאי על כך שידע מתי נכון להקשות ומתי לא.

החידוש בכך הוא, שאם כן הלכה זו שאין לשאול אלא בענין הנידון, איננה לפי זה הלכה בהלכות כבוד רבו, אלא זו הלכה מפורשת בהלכות תלמוד תורה. כלומר רבי חייא לא בא ללמד את רב הלכה בנימוסין, אלא בסדר נתינת התורה והופעתה, יש מקום ששואלין ויש מקום שלא והכל מתוך דרך אופיה של הופעת התורה.

הגר"א לכאורה למד שזהו יסוד ההבדל בין התוספתא והסוגיה אצלינו, התוספתא¹³ עסקה בהלכות בית הדין, כלומר כשיושב הרב בפני התובע והנתבע, ושם חייב להיות סדר נכון של התנהלות, כדי שתופיע הכרעה נכונה על פי התורה. וכמו שמדוייק שם בלשון התוספתא בתחילת ההלכה שם: "בדיני ממונות אומרין נדקק הדין... אין שואלין מעומד ואין משיבין מעומד לא מגבוה ולא מרחוק... ושואל כעניין..." אם כן כל הדיון שם הוא לפני בית הדין, ושם אכן אין מקום לשאלות מחוץ לעניין. אבל הסוגיה שלנו בפשטות, ומפני שלא כתוב אחרת, היתה במהלך הלימוד בבית המדרש, ולכן מותר היה לרב להקשות. ולכן הגר"א לא פסק את סוגייתנו להלכה, מקור דברי הרמב"ם הוא התוספתא, וממילא זה נוגע דווקא לבית הדין, אבל את סוגייתנו הגר"א לא מביא להלכה. והראיה לכך שאפילו השלחן ערוך לא הביא זאת בהלכות כבוד רבו. והרמב"ם לא הביא זאת סביב הלכות כבוד רבו, אלא בהלכות מלמדים ותלמידיהם.

והנה לפי הגר"א לכאורה יש מקום לומר, שאכן כל דין זה שאסור לשאול את הרב אלא בעניין בו עסוקים הוא רק במעמד בית דין או בשבתא דריגלא, אבל בבית המדרש בוודאי שאפשר לשאול בכל עניין. ולא יסכים לכאורה לחידושו של הכסף משנה שאפילו באותה מסכת אסור לשאול אלא בעניין הנידון. אלא שצ"ע איך יסביר הגר"א את כפילות ההלכות שהקשינו לעיל.

והכסף משנה שלמד שמקור דברי הרמב"ם הוא בסוגיה שלנו, יסביר שאכן גם במעמד תלמידים בבית המדרש צריך לדעת מה מותר ומתי מותר לשאול, וכל שכן במעמד ציבורי כבית דין או בשבתא דריגלא. והנה גם לפי זה אין כאן דיון בכבוד רבו מצד חשש הבושה האישית שלא ידע לענות, אלא סדר נכון של לימוד בבית המדרש.

ולפי זה יובן החילוק של הכסף משנה, שאסור לשאול את רבו אלא בעניין הממוקד בו הוא עסוק, ולא בעניין אחר אפילו באותה מסכת, מפני שמדובר בסדר מסירת התורה והוא חייב להיות מדוייק, ורק כשהרב בתוך הסוגיה לגמרי, יכול להישאל ולפסוק.

ט. סיכום

גערת רבי חייא ברב "כי קאי רבי בהאי מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי", אכן נקבעה להלכה. והוזכרה בכפילות ברמב"ם ובשו"ע, הכסף משנה החמיר לומר שרק בעניין הממוקד בו עוסק הרב ניתן לשואלו, ואחרונים אחרים חולקים עליו.

החתם סופר נוקט שזהו דין בשואל, אם מסביר שאלתו באופן מדוייק אכן יכול לשאול בכל עניין, וההר צבי חילק בין שאלה הלכתית לשאלה בסברא, ושניהם חלקו על חידושו של הכסף משנה.

12 תהלים נ"ב ג.

13 תוספתא סנהדרין פ"ז, ה"ה.

ניסינו לומר שיש מחלוקת בין הגר"א והכס"מ אם סוגיה זו נכנסת להלכה או לאו, הגר"א למד שמקור דברי הרמב"ם הוא בתוספתא ולפי זה רק במעמד בית הדין נכונה הלכה זו, והכס"ף משנה למגד שזה נכון לגבי בית המדרש באשר הוא.

אולם לכו"ע אין זה הלכה בכבוד רבו אלא הלכה בסדר מסירת התורה לדורות, ומכאן חשיבותה של הלכה זו.